

УДК 355(477.43-21Кам'янець-Подільський)(092)«17»

Андрій Задорожнюк,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

АЛОЇЗ БРЮЛЬ У РОЗБУДОВІ АРТИЛЕРІЙСЬКОГО ПАРКУ КАМ'ЯНЕЦЬКОГО ЗАМКУ 2 ПОЛОВИНИ XVIII ст.

У статті характеризується місце і роль генерала коронної артилерії Алоїза Фрідріха фон Брюля у реформуванні і розбудові артилерійського парку кам'янецького замку 2 половини XVIII ст. Увага акцентується на зусиллях А.Брюля спрямованих на перетворення кам'янецької фортеці на потужну сучасну фортифікацію, яка б відповідала усім завданням прикордонних викликів і загроз. Саме з цією метою в Кам'янці було налагоджено виробництво гармат, влаштовано значний арсенал для боєприпасів, проведено зміни у підготовці офіцерів і солдат гарнізону, а для компактного і комфортного їх проживання спроектовано і реалізовано будівництво масштабних військових казарм.

Ключові слова: Алоїз Фрідріх фон Брюль, Кам'янець-Подільський, замок, артилерія.

Алоїз Фрідріх фон Брюль (1739–1793 рр.) народився у Дрездені і був старшим сином першого міністра Саксонії Генріха фон Брюля (1700–1763 рр.), одного з радників короля Польщі Августа II і члена шляхетної родини Брюлів. Зі смертю короля Августа III у 1763 році батько втратив усі свої посади і кінець життя присвятив своїй пристрасі до театру: писав п'єси та виступав на сцені. При цьому, кар'єра графа Алоїза Фрідріха розвивалася в тіні його батька і з цієї причини він є маловідомою постаттю в історіографії, хоча його досягнення, особливо в царині реформування артилерійського парку кам'янецького замку, варті уваги.

Алоїз отримав освіту в університетах Лейпцига і Лейдена. Коли сину виповнилося 19 років, батько домігся призначення його генеральним капітаном польської корони. У 1757 році, після переїзду до Польщі, він став командиром панцирної хоругви, а у 1758 р. обраний послом на сейм. Брав участь у Семирічній війні із Пруссією, на боці Саксонії. 30 травня 1763 р. Алоїз набув чину генерала коронної артилерії, яким раніше володів його батько. У 1764 р. молодий офіцер підтримав обрання Станіслава Августа Понятовського польським королем, за що отримав шляхетство і підтвердження посади генерала коронної артилерії. У 1765 р. Алоїз запропонував польському сейму проект реформування артилерійського корпусу і домігся виділення на це коштів у розмірі 360 тис. зл. Сейм 1773-1775 рр. розширив повноваження Брюля, надавши під його контроль найбільшій фортеці Речі Посполитої.

Молодий Брюль був високо освічений і добре підготовлений до військової та дипломатичної служби. Його зусилля з реорганізації польської артилерії виявились особливо важливими. У 1766 р. Алоїз Брюль заснував артилерійську школу у Варшаві, у якій реформував систему артилерійської підготовки офіцерів і солдат. Артилерійська школа випустила близько 400 офіцерів. У військових навчаннях він вперше вміло поєднував роботу кавалерії, піхоти і артилерії. У 1775 р. взяв активну участь у створенні інженерного корпусу. Офіцери цього формування наглядали, серед іншого, за фортецею у Кам'янці Подільському. При цьому, перші навчальні маневри, що поєднували бойову роботу кавалерії, піхоти і артилерії відбулися у 1776 р. під Кам'янцем-Подільським. З того часу він велику увагу став приділяти підтримці і боєздатності фортець Речі Посполитої.

У другій половині XVIII ст. в Кам'янці-Подільському розпочалися масштабні реформування фортифікаційних укріплень міста, що було зумовлено насамперед розвитком артилерії. Потенціал фортеці на той час визначався артилерійськими можливостями і системою інженерних укріплень. Однак, у 1765 році сталася велика повінь на р. Смотрич, яка призвела до суттєвих руйнувань Польської брами та міської порохівні, майже повної втрати запасів пороху для

замкової артилерії. Король Станіслав Август пожертвував із особистих коштів значну суму (341 787 зл.) на ремонт укріплень, з приводу чого навіть була відчеканена пам'ятна медаль (Сецинский 1895, с. 100). Тоді ж була проведена інспекція, яка причину занепаду фортифікацій у Кам'янецькому замку виявила у відсутності фінансування, зазначивши, що «з виділених сеймом на підтримку фортифікацій у 1710 р. 5 тис., а потім у 1764 р. – 30 тис., місто отримало лише 3 тис. злотих» (Rolle 1880, s. 17).

Відродження замку пов'язують із призначенням у 1768 році комендантом фортеці генерала Яна де Вітте, коли Поділля було у вирі подій Барської конфедерації. Більшість подільських фортець потрапили під контроль військ конфедератів, натомість Кам'янець став осередком королівської влади і дав прихисток вірній королю шляхті. Характеристики Яна де Вітте як коменданта доволі суперечливі. За інформацією одного із сучасників: «у фортеці пильність дотримується, сторожа довкола виставлена, зброярня в належній готовності, позиції гарматами забезпечені, солдати вимуштрувані, порядок у всьому дотримується, але де Вітте скрізь бачить ворогів, сидить як на гарячому вугіллі й волів би цілу армію впровадити до Кам'янця, а впертий як козел» (Пламеницька 2012, с. 460). Інші джерела стверджують, що «ті, які знають і які скуштували командування Вітте, воліють пустити собі кулю в лоб, аніж повернутися до нього.....Відрядження до Кам'янця вважають рівнозначним вигнанню у Сибір» (Król-Mazur 2008, s. 181).

Разом з тим, відродження артилерійської міці фортеці розпочалось ще до призначення комендантом генерала Яна де Вітте. І це було пов'язано із діяльністю Алоїза Брюля, який одразу після призначення генералом коронної артилерії, у 1764 р. розподілив корпус артилерії Речі Посполитої між цейхгаузами у Варшаві, Кам'янці, Кракові, Львові, Білій Церкві і Мальборку (Gorski 1902, s. 161).

У 1765 р. А.Брюль склав пропозиції до сенату Речі Посполитої у вигляді проекту реформування корпусу артилерії коронного війська, що складався із 7 пунктів. Останній пункт цілком стосувався необхідності ґрунтовних робіт у фортеці Кам'янецькій, що «руйнується в мурах, валах, укріпленнях і мостах, і в плані оборони може розраховувати лише на природу. Для фортеці необхідні щорічні кошти, щоб вона могла виконувати функції захисту кордону і мала надійне артилерійське забезпечення (Gorski 1902, s. 163)».

У 1766 р. А.Боюль звертався до Військової комісії з вимогою фінансування ґрунтовної реконструкції кам'янецької фортеці, акцентував увагу на необхідності посилення артилерійського парку і забезпечення його порохом (Król-Mazur 2008, s. 173).

У 1775 році генерал Брюль відвідав Кам'янець Подільський. Він помітив значне дезертирство, а тому попросив великого гетьмана коронного надіслати до фортеці підкріплення, особливо кінноти. Наприкінці візиту він залишив для неухильного дотримання розпорядок гарнізонної служби коменданту фортеці генералу де Вітте. При огляді фортеці А.Брюль виявив ослаблення оборонних можливостей фортифікацій та зазначив про загальний розлад місцевого гарнізону. Генерал вказував, що де Вітте через свій вік і застарілі погляди на гарнізонне життя більше не повинен командувати Кам'янцем. З цього приводу він особисто доповідав великому коронному гетьману після люстрації (Dudziak 2010, s. 111).

В люстрації кам'янецького гарнізону Алоїз Брюль писав: «комендант не має де розмістити жовнірів, а ті що там квартирують, живуть в гірших умовах, ніж у мене собаки: ні ліжка, ні ковдри, ні навіть соломи, аж жаль бере» (Król-Mazur 2008, s. 180). В такому стані, як сьогодні, – констатував Брюль, – місто може боронитися хіба що від конфедератів, козаків, татар та інших військ цього гатунку і водночас щонайбільше 1800–2000 людей могли б знайти в ньому захист (Król-Mazur 2008, s. 192). Водночас, фортеця слугує і за в'язницю, у якій постійно відбували покарання сто з лишком засуджених до виправних робіт. Генерал де Вітт, на думку Брюля, ототожнював умови служби із в'язничним режимом засуджених. Останніх він використовував замість лакеїв, куховарів та сторожів у себе вдома, де вони, нерідко в кайданах, прислугувували членам його родини, що сильно вражало неупереджених гостей (Лоек 2005, с. 76).

При цьому, незважаючи на зауваження по гарнізонній службі, генерал Вітте зумів влаштувати у Кам'янці серійне виробництво гармат, коли упродовж 1769-1772 рр. в місцевій лудвісарні було відлито близько 70 гармат, а загалом понад 100 гармат різного калібру. Кам'янецький лудвісар, німець Йоганн Франц Водіцк, навіть звертався до короля з проханням посприяти виплаті заборгованих за роботу коштів (Dudziak 2010, s. 114).

Таким чином, кошти виділені Сенатом на будівництво людвісарні в Кам'янці дали результати. Весною 1779 р. А. Брюль знову інспектував фортецю і був задоволений відновленим артилерійським парком. «Артилерійські гармати відлиті якісно, однак потрібно підсилити їх досвідченими офіцерами-артилеристами. Гармата, яка не стріляє і не знає пороху, як тіло без душі» (Dudziak 2010, s. 112). Тому поставив питання про створення арсеналу із значним запасом пороху і залучення до міста досвідчених офіцерів та посилену підготовку солдат. При реформуванні артилерії ключову увагу Алоїз Брюль надавав вишкілу солдатів і офіцерів. Саме для цього він у 1779 році ініціював створення фахових військових бібліотек у кожному артилерійському корпусі (Dudziak 2010, s. 130).

В 1779 р. Алоїз Брюль знову був у Кам'янці, де разом із шляхтою воєводства святкував королівські іменини. Після урочистостей в кафедральному костелі, Ян де Вітте влаштував святковий обід, після чого сином коменданта Йозефом де Вітте був організований бал із яскравою ілюмінацією міста (Król-Mazur 2008, s. 410-411).

Отже, Алоїз Брюль був частим гостем в кам'янецькому замку. Його запрошували офіцери гарнізону бути хресним батьком їх дітей. Звістка про приїзд достойного гостя збирала до Кам'янця усю навколишню шляхту (Dudziak 2010, s. 115).

Масштабні фортифікаційні роботи в Кам'янці продовжилися після відвідин міста королем Станіславом Августом у 1781 році. За протекції А.Брюля до міста прибули майор Станіслав Завадський і полковник Ян Бакалович, які виконали обміри і склали кошторис для будівництва військових казарм (Dudziak 2010, s. 113). Саме генерал Брюль 13 липня 1782 р. затвердив проект і кошторис будівництва військових казарм, які були завершені у 1788 р. і склалися із 6 будинків для офіцерів, приміщення аптеки, 13 великих приміщень для лазарету. Вартість будівництва складала 246 376 зл. (Król-Mazur 2008, s. 183). В Кам'янці постала найбільш масштабна у тогочасній забудові споруда, яка своїми масивними формами повністю змінила вигляд міської панорами (Пламеницька 2012, с. 499).

Проте, у 1788 р. Алоїз Брюль вирішив продати патент генерала коронної артилерії своєму швагрю, магнату Станіславу Щенсному Потоцькому за 20 тис. дукатів, а також усі польські маєтності, після чого повернувся на батьківщину, до Саксонії. Ця подія стала для усієї Речі Посполитої лихою вісткою. Полонізованого німецького генерала, видатного фахівця, людину високих моральних й інтелектуальних якостей заступав тупий, майже неосвічений, зате з величезними амбіціями магнат (Лоек 2005, с. 199).

Таким чином, Алоїз Брюль зробив неоціненний внесок у реформування і розбудову артилерійського парку кам'янецького замку 2 половини XVIII ст. Саме за його безпосередньої участі була повністю реформована інженерна система фортифікацій, постав новий артилерійський парк, забезпечений новими гарматами, значними запасами боеприпасів і пороху, проведені перші навчальні маневри, що поєднували бойову роботу кавалерії, піхоти і артилерії. Для потреб кам'янецького гарнізону були збудовані потужні військові казарми, які до нині залишаються наймасштабнішою спорудою історичного центру міста.

ЛІТЕРАТУРА:

- Лоек, Єжи. 2005. Історія прекрасної бітинки. (Життєписи). Київ: Юніверс.
- Пламеницька, О. А. 2012. *Castrum Camenecensis*. Фортеця Кам'янець: (пізньоантичний – ранньомодерний час). Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В.
- Сецинский, Е. 1895. *Город Каменец-Подольский. Историческое описание*. Киев: Тип. С.В.Кульженко.
- Dudziak, J. 2010. *Alojzy Fryderyk von Brühl (1739-1793)*. Zielona Góra: Drukarnia Braci Dadyńskich.
- Gorski, Konstanty. 1902. *Historia arttyleryi Polskiej*. Warszawa.
- Król-Mazur, Renata. 2008. *Miasto trzech nacji : studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku*. Kraków: Avalon.
- Rolle, Antoni Józef. 1880. *Zameczki Podolskie na kresach multanskich*. T.I-III. T. II. Kamieniec nad Smotryczem. Warszawa : Gebethner i Wolff ; Kraków : G. Gebethner i Spółka

Andrii Zadorozhniuk
PhD, Docent,
Kamianets-Podilskyi
Ivan Ohienko National University

ALOYZ BRYUHL IN THE EXTENSION OF THE ARTILLERY PARK OF KAMIANETSK CASTLE, 2ND HALF OF THE 18TH CENTURY

The article describes the place and role of the General of the Crown Artillery Alois Friedrich von Brühl in the reform and development of the artillery park of the Kamianets-Podilskyi castle in the second half of the 18th century. Attention is focused on the efforts of A. Brühl aimed at transforming the Kamianets-Podilskyi fortress into a powerful modern fortification that would meet all the tasks of border challenges and threats. It was with this purpose that the production of cannons was established in Kamianets-Podilskyi, a significant arsenal for ammunition was arranged, changes were made in the training of officers and soldiers of the garrison, for whose compact and comfortable living the construction of powerful military barracks was designed and implemented.

Key words: Alois Friedrich von Brühl, Kamianets-Podilskyi, castle, artillery.